

A KOLOZSVÁRI EGYETEM MEDIKUSAI A MAGYAR ORVOSI PIACON (1872–1918)¹

A Z ÉRTELMIÉG TÁRSADALOMTÖRTÉNETÉBEN SAJÁTOS, RÉSZBEN önálló, részben függő változó szerepét töltötte be a diplomások *képzési hely* szerinti megkülönböztetése. *Független változó* gyanánt a képzés helye összefügghetett a képzési szinttel vagy a képzés minőségével, az elítcsortok helyhez kötött szocializációs mintáival vagy életmódjával, az érintett *alma mater* vagy magának a városnak történelmileg felhalmozott szimbolikus presztízs-tőkéjével vagy a település súlyával – nagyváros, kisváros – az országos értelmiiségi piacon (amely a diploma piaci felhasználhóságát, értékét is módosíthatta), de a helyi oktatási kínálat sajátosságaival is. E szemént például kisebb vagy nagyobb disziplináris spektrumban lehetett helyben diplomát szerezni, vagy egyes intézmények eltérő rekrutációs politikát gyakoroltak, mely adott esetben preferenciálisan irányult a fizetőképes tanulmányi kereslet egyes (felekezeti, etnikai vagy társadalmi) szektoraira, míg másokat esetleg kizárt vagy megszelektált. Mindezektől *függő változónak* tekinthető a helyi diplomaosztó intézmények objektív vonzereje, képzési piaci helyzete s az evvel összefüggő mindenkorai diákszám, a tanári állások keresettsége, az ezeket elfoglalók felkészültsége, kora, tudományos elismertsége stb.

Magyarországon ez talán még fontosabb eltérések forrása volt, mint sokhelyütt másutt, hiszen a felső szakképzés sokáig (1872-ig) majdnem teljesen az egyre inkább fővárosi funkciókat betöltő s 1848 óta ténylegesen is a kialakuló nemzetállam központjaként működő Budapesten koncentrálódott, ritka kivételekkel. Ez utóbbiak között csak a papképzés (papi szemináriumok, teológiai),² az alacsonyabb szintű jogászképzés (jogakadémiák), a mezőgazdasági akadémiák és a selmebányai erdő- és bányamérnöki főiskola említendő. A kolozsvári egyetem megalapításáig Budapesten

1 A tanulmányt megalapozó kutatás egy még folyamatban lévő, négyéves OTKA program és a Közép Európai Egyetem Kutatási Alapja (Research Support Fund) segítségével valósult meg.

2 A budapesti egyetem katolikus teológiai karának kivételével, amely – mint a többi hagyományos (a késő középkori mintát követő) katolikus egyetemen – a régi rendszer végéig a bölcsész, a jogi és az orvosi karokkal együtt alkotta a tulajdonképpeni *universitast*. Itt azonban nem konkrét papképzés folyt, hanem teológiai továbbképzés illetve – a hallgatók egyházi státusától függetlenül – a papneveldéknél magasabb szintűnek s elméletibb jellegűnek tekintett teológiai oktatás. L. Erre nézve Berzeviczy Klára, *A magyar katolikus klérus elitjének képzése, 1855–1918. A Hittudományi kar hallgatói*, Budapest, Eötvös Lóránt Tudományegyetem levéltára, 2000.

volt csak klasszikus egyetem a doktorátust nyújtó hagyományos négy karral (orvosi, jogi, bölcsész és katolikus teológia), s ezzel a város a kiegyezés előtt induló értelmiiség képzésében majdnem teljes monopolhelyzettel rendelkezett. Kolozsvár megjelenésével ezen a szűk képzési piacon megtört ugyan ez a kvázi monopólum, de igencsak egyenlőtlennel a nagyobb diplomás szakmák szerint. Igen keveset lehet tudni azonban arról, hogy az intézményesen elvileg megkétszerezett diplomás-termelő piacon tulajdonképpen milyen mértékű volt és történelmileg hogyan alakult a funkciók megosztása Budapest és Kolozsvár között. A jelen tanulmány ezt igyekszik megvilágítani az orvosképzésre vonatkozólag.

Kiindulásul kitűnő román kollégám, Lucian Nastasa, nagyszabású prozopográfiai összeállítása szolgál. Ez lehetővé teszi, hogy a Kolozsvári Ferenc József Tudományegyetem orvosi karának diákjaira vonatkozó főbb személyes információk kódolás útján való kiértékelésével pontos empirikus adatbankot hozzunk létre, amely segítségevel megkísérelhetjük bemutatni és valamelyest értelmezni³ a magyarországi orvosképzés történelmileg második központjában megforduló, illetve ott diplomát szerző diákság legfontosabb társadalmi és tanulmányi jellemzőit. Itt pusztán ez utóbbiakkal foglalkozom,⁴ tehát nem célom sem az egész Kolozsvári Tudományegyetem vagy a helyi orvosi fakultás történetének, sem a korabeli erdélyi és bánáti orvosi társadalom fejlődésének elemzése.⁵

A Kolozsváron megforduló medikusok kollektív profiljának megrajzolásához mindenekelőtt *helyzetük* sajátosságait kell megragadni a magyar orvosi piacra Budapesten vagy az ország határain túl készülő korabeli medikusok között.

Kolozsváriak, pestiek, külföldiek a hazai orvosi piacon

Legelőször tehát azt kell tisztáznunk, milyen hely illette meg a kolozsvári orvosi diplomásokat a magyar orvosi kar fejlesztésében illetve újratermelésében egy olyan kor-

³ A tanulmány társadalomtörténeti elemzési lehetőségeit egyelőre háromfajta hiány korlátozza. Egyrészt nem állnak még teljesen rendelkezésre a többi kolozsvári kar összes diákjára vonatkozó adatbankok – a rajuk vonatkozó munkálatokat szintén Dr. Nastasa gondozza –, melyek segítségével az itt alkalmazott tárgyalási kritériumok szerint medikusainkat össze lehetne hasonlítani a kolozsvári egyetem közönségének egyéb réslegeivel. Másrészt a helyi diákságot szintén igen nehéz elhelyezni – bár ezt lentebb a budapesti és bécsi orvosi kar viszonnyalatában néhány szempontból megkíséreljük – a korabeli magyarországi felsőoktatás képzési piacán, mivel az ittenievez hasonló adatbankok vagy hasznosítható sorozatos információk csak a korabeli főiskolák és egyetemi karok töredékeire nézve léteznek. Harmadsorban, igen ritkák a hasznosítható előtanulmányok azokra az országos vagy regionális (erdélyi, bánáti, partiumi) rokonéppeségekre nézve, melyekből medikusaink származtak s amelyeknek összetételéből és gazdasági, kulturális és egyéb adottságaiból meg lehetne világítani a kolozsvári medikusok társadalmi, etnikai vagy felekezeti kiválasztásának, iskolai és egyetemi pályájának objektív körülmenyeit és motivációt. A jelen beszámoló tehát inkább csak „előtanulmány”, leíró természetű kísérlet, mintsem társadalomtörténeti elemzés a kolozsvári orvostanoncok kollektív arculata tárgyában.

⁴ Ezen belül is csak a legmarkánsabbnak ítélt számszerű eredményekre történik majd a továbbiakban tételes utalás. Az egyéb részletek iránt érdeklődő kutatóknak azonban – kérésre – rendelkezésére tudjuk bocsátani a számítógépre vitt egész adatbankot a forrásmegjelölés kötelezettségének vállalása ellenében. Ezt az adatbankot Lucian Nastasa egyébként is publikációra készít el.

⁵ Egy ilyen átfogó elemzés azonban szerepel Lucian Nastasa-val közös terveink között, hiszen román kollégám időközben elkészítette a kolozsvári humánbölcsész és természettudományi karok diákjainak prozopográfiaját is, míg a terjedelmében az összes többi meghaladó jogi kar prozopográfiája is előrehaladott állapotban van.

szakban – a kiegyezés utáni évtizedekben – amikor a felgyorsuló iparosítás és a nemzetállam intézményes modernizációjának kettős dinamikája az orvosképzésre is serkentőleg hatott. Ennek következtében az általános orvosi ellátottság az egész Kárpát medencében elég gyorsan, bár az időben és a társadalmi téren igencsak egyenlőtlenül javult, ugyanakkor amikor ez a fejlődés a korabeli becslések szerint végig elmaradt a fizetőképes kereslettel alátámasztott szükségletektől.

1876-ban mintegy 2 000 orvos működött Magyarországon,⁶ 1890-ben 3 778, 1900-ban 4 807; 1910-ben 5 565⁷ és 1914-ben már 5 850.⁸ A háború alatt, érthetően, visszaesés áll be, hiszen az orvosok egy része frontszolgálatot teljesít a határon kívül : 1917-ben már csak 4829 gyakorló orvost mutatnak ki Magyarországon.⁹ Az emelkedés tehát folyamatos, de egyáltalán nem drámaian gyors, hiszen közben a lakosságszám is növekedett és minden bizonnal a fizetőképes kereslet is. Így például helyenként, s éppen az orvosokkal legjobban ellátott városi piacokon, mint a fővárosban, az orvosszám növekedése nem mindig érte el a lakosságét a dualizmus évtizedeiben. Paradox módon például Budapesten 1874-ben 159 orvos esik 100 000 lakosra s 1881-ben már nem kevesebb mint 193, de ezután az arányszámok erőteljes csökkenésnek indulnak s 1896 és 1913 között 140 és 150 között stagnálnak.¹⁰

Minden esetre az 1876-os közigazságügyi törvény a korabeli Európában példás, modern jogi keretet biztosított az egészségügy fejlesztésének. Ennek következtében nemcsak az orvosok száma emelkedett ezután többé-kevésbé rendszeresen országos szinten, de óriási mértékű, főleg állami dotációval végrehajtott befektetésekkel bővült és korszerűsödött az egész egészségügyi intézményrendszer is. 1867 és 1912 között az ország közkórházainak száma 44-ről 398-ra, a kórházi ágyak száma mintegy négyezerről 42 543-ra nőtt.¹¹ Bár a magyar orvosok egy töredéke a kettős monarchia szabadpiacán az országon kívül gyakorolt (különösen a Lajtán túli területen diplomázottak), az országon belüli orvos/beteg arány is fokozatosan javult. 100 000 főre 1896-ban 26,6 orvos jutott, 1913-ban már 30,9.¹² Ez Nyugat Európával való összehasonlításban ugyan még alacsony arány, de az elmaradás ezen a téren már a század végén is valószínűleg sokkal mérsékeltebb, mint a modernizáció egyéb területein. 1894-ben Svájcban 2003 főnyi néppességre esik egy orvos, Belgiumban 2 207-re, Németországban 2 228-ra és Ausztriában 2 898-ra, míg Magyarországon 3 637-re. Az elmaradottság tehát még az e szempontból legfejlettebb Svájccal szemben sem haladja meg a 80 százaléket, bár a kortársak számára ez is annyira súlyosnak tűnt, hogy a század végén élénk vita bontakozott ki egy harmadik egyetem szükségességről, különösen az orvosok számának megnövelése végett.¹³

6 Antall József, Kapronczay Károly: A magyar egészségügy az abszolutizmus és a dualizmus korában. *Magyar tudomány*, 1989, 10–11. szám, 903–915, különösen 911.

7 *Magyar statisztikai közlemények*, 64. kötet, 222*.

8 Antall József, Kapronczay Károly, id. cikk, 911.

9 *Budapest székesfőváros statisztikai közlemények*, 65/3 (Dr. Melly József, *A budapesti orvosok*), 60.

10 *Budapest székesfőváros statisztikai közleményei* 87, 247.

11 U. o. 912.

12 *Magyar statisztikai közlemények*, 97. kötet, 17.

13 L. Berzeviczy Albert, *Közelművelődésünk és a harmadik egyetem*, Budapest, 1894, 40.

Az orvosi képzésben részt vevő hallgatók számainak alakulása közvetetten, nagy ingadozásokkal tükrözi ezt a javulást, mely mögött természetesen az orvosi szolgáltatásokhoz való hozzájutás esélyeinek számottevő regionális, rétegsajátos, lakóhelyhez – nevezetesen az urbanizációhoz – és anyagi szinthez kapcsolódó egyenlőtlenségei húzódtak meg. Erre nézve elég arra emlékeztetni, hogy például 1910-ben, amikor Budapesten az ország lakosságának mintegy huszadrésze élt, az összes orvos több, mint negyede (26 százaléka) itt gyakorolt és ugyancsak itt volt a kórházi ágyak több, mint negyed része (27 százalék) is.¹⁴ Az egészségügyi ellátottság alakulása azonban vizsgálódásunk területén kívülre esik. Itt csak arra összpontosíthatjuk figyelmünket, hogy a kolozsvári medikusok minden mértékben járulhattak hozzá, számarányainknál és felkészültségük körülményeinél fogva, az országban rendelkezésre álló orvosi szolgáltatások fejlődéséhez.

1. TÁBLÁZAT

A magyarországi orvostanhallgatók megoszlása képzési hely szerint (1872–1918)^a

	Budapest	Kolozsvár	Egész Magyarország	Bécs	Más különbség	Összesen	Évi átlag
1872/73-1874/75	91,1	8,9	(100,0)	?	?	?	592
1875/76-1879/80	88,5	11,5	(100,0)	?	?	?	750
1880/81-1884/85 ^b	54,0	6,1	(60,1)	34,8	5,0	100,0	1 867
1885/86-1889/90	53,5	7,1	(60,9)	30,9	8,1	100,0	2 219
1890/91-1894/94	57,0	9,8	(66,8)	24,2	9,1	100,0	1 728
1895/96-1899/1900	61,2	9,4	(70,6)	18,2	11,3	100,0	1 102
1900/01-1904/05	72,7	11,6	(83,9)	7,9	8,1	100,0	1 000
1905/06-1909/10	75,7	12,6	(88,3)	6,2	5,5	100,0	1 947
1910/11-1913/14	75,7	12,9	(88,6)	5,5	5,9	100,0	3 380
1914/15	82,7	11,8	(93,5)	2,1	3,4	100,0	2 338
1915/16	79,2	9,4	(88,6)	4,2	7,2	100,0	1 400
1916/17	80,1	6,8	(86,9)	3,0	10,1	100,0	1 805
1917/18	86,6	9,5	(96,1)	0,9	3,0	100,0	5 950

a A számítások adatforrásai: 1872/73-tól 1894/95-ig Budapestre és Kolozsvárra nézve *A Vallás és közoktatásiügyi M. kir. miniszternek a közoktatás állapotáról szóló és az országgyűlés elő terjesztett jelentése az 1894/5 évre*, Budapest, 1896, 118 és 62. (Ezután VKM jelentés, a megfelelő évszámmal.) A rendes és rendkívüli hallgatók együttes, az első félévekben. Ugyanarra 1895/96-tól a *Magyar statisztikai évkönyvek* adatai, de itt a nyári szemeszterre. A különdön tanulókra nézve szintén a *Magyar statisztikai évkönyvek* (ezután MSE) adatai 1881/82-től.

b A különdön tanulókra csak 1881/82-től van adat. Ezért a megfelelő 1880/81-es számot becslásszerűen a rakkövetkező év ismert számával azonosítottam, ami a különdön tanuló korabeli diákság nyers számainak fokozatos csökkenése folytán a valódi szám enyhe túlbecslést jelenti.

Az 1. táblázatból jól kiolvashatók az orvosképzés terén megfigyelhető főbb tendenciák a dualizmus korában: az orvosjelöltek számainak (és az összdiákságban elfoglalt arányainak) számottevő konjunkturális ingadozásai (valamint a legutolsó – a háború előtti és alatti – években való példátlan felemelkedése), az „elnemzetiesedés”, a fővá-

14 *Magyar statisztikai évkönyv*, 1910, 68–71.

rosi túlsúly növekedése és a külföldön tanulóknál az egyetemválasztás szórásának kitágulása Bécs kárára. Az orvosképzés fejlődésének e fontos kísérő jelenségei mögött érdemes felfigyelni a tanulmányi körülmények, a vizsgázási sikeresélyek, a női és a diáknépességben legnagyobb súllyal szereplő zsidó hallgatóság részvételre terén tapasztalható eltérésekre is, mindenek ilyenkor ugyanis rendre szembeállították a kolozsvári fakultást a fővárosival.

A orvosi karok kiegészítés utáni dinamikus fejlődésére jellemző, hogy klientúrájuk az 1872 utáni tíz évben több mint megháromszorozódott. A századvég évtizedeiben azonban ez a gyors növekedés elakadt, annyira, hogy a századfordulón a medikusok összesített számai visszaestek a húsz egnéhány ével korábbi szintre. 1900-ban például a pesti fakultáson mindenkorral pontosan ugyanannyi hallgató tanult mint 1875-ben. A 20. század első évtizede ismét fellendülést, mégpedig minden korábbinál nagyobb méretűt könyvelhetett el, de ezt a lendületet a háború kitörése azonnal megtörte, hiszen a frissen érettségitől potenciális hallgatók egy részét 1914 őszétől egyenesen a frontra irányították. Innen, érthetően, a számok stagnálása a háborús évek alatt az utolsó hétevél harmadának-felének szintjén.

Mégis, bármilyen drámainak tűnik ez a háború alatti törés, valójában a hanyatlás az orvosképzésben sokkal csekélyebb volt, mint ami a többi főiskolát érintette. Az orvostanhallgatók arányai ugyanis a tudományegyetemek összes hallgatója között az 1890-es évek elejéig viszonylag magasak voltak, amennyiben Budapesten a helyi diákságban 23 és 34 százalék között, Kolozsváron a kezdeti 16 százalékról emelkedőlegesen 20 és 31 százalék között mozogtak. A későbbiekben azonban, láttuk, csökkenés állt be s ez a medikusok helyi arányainak gyengülését is magával hozta. Ezek az 1895–1910-es években Budapesten mindenkorral 13 és 23 százalék között, Kolozsváron még alacsonyabb szinten, 7 és 12 százalék között ingadoztak. Erről az alacsony szintről indult el a növekedés a háborút követenél megelőző években: 1913/14-re Budapesten 36 százalékra, illetve Kolozsváron 21 százalékra. Az arányok aztán a háborús években tovább nőttek.¹⁵ Egy kivételes évtől eltekintve Budapesten (amikor, 1915/16-ban rendkívül sok – addig nem látott számú – hallgató tanulmányait engedélyezték a fővárosi tudományegyetem minden szakán)¹⁶ a háború alatt az orvosi fakultások részesedése a hallgatószámban az utolsó hétevél magasságában vagy a fellett maradt: 35,3 százalék Budapesten és 28,1 százalék Kolozsváron. Az utolsó 1917/18-as háborús nyári félév nemcsak a diákság visszaözönlését hozta az előadótermekbe, de a medikusok száma arányának korábban ismeretlen méretű felduzzadását is: Budapesten a hallgatóknak majdnem fele (48 százaléka!) és Kolozsváron is közel egy harmada (32 százalék) a boncolóasztalok mellett foglalt helyet.

Mindezeknek a konjunkturális változásoknak egyrészt a nőhallgatók számának lennebb tárgyalandó gyors megsokasodása volt az oka, másrészt konkrét hatósági lépések

15 A MSÉ adataiból végzett számítások.

16 Budapesten 1915/16-ban a téli félévben 8 882, a nyári félévben 8 122 diák tanult, azaz több, mint 1913/14-ben (8 158 illetve 7 513) az addigi csúcsében. Az MSÉ adatai. Kolozsváron a konkrét háborús veszély majd a tényleges fenyegetettség nem engedte meg, hogy a hallgatóság nyers számai a korábbi csúcsértékek közelében maradjanak, de a medikusok arányai itt is soha azelőtt nem tapasztalt mértékben nőttek.

a háború lezárásának perspektívájában. 1918 januárjában a legalább kétéves katonai szolgálatot maguk mögött tudó diákok 12 hetes tanulmányi és 4 hetes vizsgázási szabadságot kapnak. Az egyetemek az így támadt tanulmányi és vizsgázási igények kielégítésére nyári „pótszemeszter” szerveztek, innen az utolsó teljes háborús szemeszter példátlanul felduzzadt diákszámai.¹⁷

Ez a fellendülés főképp két egymással szorosan összefüggő körülménnyel magyarázható. Az orvoslás képezte talán az egyetlen *szakértelmiségi piacot*, melyen a keresletet – a sebesültek gondozásának szükséglete folytán – maga a harcok kitörése hirtelen konjunkturálisan megnövelte. A drámaian emelkedő kereslet kiváltotta utánpótlási igény nem engedte meg, hogy a hatóságok mindenből többi fakultások diákjaihoz hasonló arányban küldjék a medikusokat frontszolgálatra. Ha így is történt, a képzett orvosokat akkor is szakmájuknál és főképp a közvetlen életveszélytől mentes hátországi vagy legalább nem első vonalbeli kórházakhoz, szanitéc-állomásokra osztották be. Érthető, hogy minden erősen serkentette a frontszolgálatban érintett leendő medikusok diploma-szerzési hajlamát, azaz tanulmányaiak lezárásának igényét. Különösen így lehetett ez akkor, amikor azok – a már, mint láttuk, az utolsó béké-években is rendkívül magas hallgatólétszám következtében – közel álltak a diplomázáshoz. Ennek egyenes következményét lehet abban megragadni, hogy a háború előestéjén és első évében mindenből egyetemen átlagosan egy harmaddal több „orvostúdori oklevelet” (doktorátust) adtak ki, mint bármikor korábban.¹⁸ Még a későbbi háborús években is, bár a diplomák száma valamelyest lecsökkent, mindenből az 1906–1910-es évek számai felett helyezkedett el.

A háborús kereslet egyben sajátosan megnövelte az összes között a legnehezebb képzési terület hírében álló (s minden esetre a leghosszabb tanulmányi időt igénylő) orvostudomány szabadpiaci ázsioját is. Íme egy univerzális érvényű szakma, mely még a fronton is messzemenő privilégiumokat nyújt gyakorlónak, annyira, hogy jelöltjei kész diploma nélkül is legtöbbször a frontvonalak mögötti beosztást élveznek segédorvosok, felcserek, szanitécek stb. gyanánt. A doktoroknak sokszor a fogásában is különleges elbánás járt ki, olyan égető hiány kitöltését tulajdonítják nekik. Az orvoslás állami támogatással megnőtt kereslete a háború alatt a többi értelmiségi szakmai lehetőségek spektrumában is megerősítette a foglalkozás választásának iga-zoltságát.

Ami az orvosképzés „elnemzetiesedését” illeti, bár megbízható összefirásokat a hivatalos források nem tartalmaznak 1881 előttre a külföldön tanuló medikusokról, a későbbi számok egyértelműen mutatják, hogy az orvosképzésben a század végére a határokon túli egyetemek szerepe marginálissá zsugorodott. Míg az 1880-as évek elején még a magyar orvostanhallgatók több mint harmada Bécsben, s összesen kétötöde külföldön tanult, alig két évtizeddel később – egyre csökkenő arányban – már csak minden nyolcadik-kilencedik diák került el az országból legalább tanulmányai idejére. A külföldön végzettek azonban továbbra is sokáig nagy súllyal – még 1910-

17 L. Az Eötvös Lóránd Tudományegyetem története, 1635–1985, Budapest, Egyetemi Tanács, 1985, 256.

18 1914-ben összesen 489 és 1915-ben 615 doktort avattak, míg 1913-ban csak 337-et és 1912-ben 333-at. MSÉ adatok.

ben is például 22,3 százalék erejéig¹⁹ szerepeltek a magyar orvosi karban. Ez az arány azonban mondhatni minimálisnak tekinthető a korabeli Magyarország nemzetiségi viszonyai mellett – mikor is az orvosi pozíciók várományosainak túlnyomó részét, mint lentebb látni fogjuk, németajkú, vagy legalábbis a német és jiddis-német kultúrkörből asszimilált s legtöbbször ténylegesen kétnyelvű jelöltek képezték. Ezeknek egyes (ugyan állandóan ritkuló) töredékei elkerülhetetlenül a nemzetközileg magas presztízsű németnyelvű egyetemeket helyezték előnybe diplomájuk megszerzéséhez a kettős monarchia fennállásának végéig. Jellemző e tekintetben, hogy a bécsi orvosi kar magyarországi hallgatóinak fele 1910-ben *német anyanyelvüként* iratkozott be (itthon csak 4 százalékuk) és 58 százalékuk német nevet is viselt.²⁰ Hasonló lehetett a helyzet a korszak németországi magyar peregrinusai között is, bár erre nézve még nincsen pontos kimutatásunk.²¹ A magyarországi képzés abszolút túlsúlyra jutása, melynek záloga az orvosi fakultások modernizálása és felzárkózása volt a német típusú képzési modell igényeihez, valójában igen gyorsan megtörtént, anélkül azonban, hogy ez az elnemzetesítési folyamat a dualista korban teljessé válhatott volna. Mint ismeretes, a szakképzés fokozatos honosítása a többi értelmiségi képzési piacra nézve sem záródott le a dualizmus alatt.²²

A képzés „visszahonosítása” mellett már sokkal mellékesebb körülménynek tekinthető, hogy a továbbra is külföldi diplomát kereső magyarországi diákok képzési helyük választásának mérlegében a századfordulóra Bécs elvesztette korábbi abszolút prominenciáját. A 20. század első éveitől kezdve már majdnem ugyanannyi magyar diákok járt a bécsi, mint a többi – leginkább a németnyelvű Lajtán túli ausztriai – és (kisebb mértékben) a németországi és a német-svájci – orvosi karokra. 1881/2–1883/4-ben még gyakorlatilag az összes (99 százalék) külföldön tanuló magyarországi medikus Bécsben található. Harminc évvel később, 1911/12–1913/14-ben azonban már csak 56 százalékuk.²³

A honi képzés eluralkodása a korábbi gyarmati jellegű függőség után azonban elsősorban a budapesti egyetem fokozódó diákszámbeli hegemoniáját jelentette. A kolozsvári fakultás részesedése ebben a képzési piacban rendre nőtt ugyan a Világáborúig, de csak nagyon lassan, nagyjából az ország egész diákszámának emelkedése arányában. Az erdélyi medikusok számaránya így végig mindössze a pesti egy-hatoda és

19 Antall József, Kapronczay Károly, id. cikk, 912.

20 L. tanulmányomat: „Funktionswandel der österreichischen Hochschulen in der Ausbildung der ungarischen Fachintelligenz vor und nach dem Ersten Weltkrieg”, in Victor Karady, Wolfgang Mitter (Hgb.), *Bildungswesen und Sozialstruktur in Mitteleuropa im 19. und 20. Jahrhundert*, Köln, Wien, Böhlau Verlag, 1990, 177–207, különösen 188.

21 L. Szögi László, *Magyarországi diákok németországi egyetemeken és főiskolákon, 1789–1919*, Budapest, 2001. E hatalmas munka szerzőjének összesítése szerint a hosszú 19. században a Németországban tanuló összes honi diákok kerekén 33 százaléka minősíthető német nemzetiségnének (id. mű, 56). Ebben a kimutatásban azonban a medikusok – akik között a zsidó és a szász részvétel következetében feltehetőleg a többinél sokkal több lehetett a német nevű vagy anyanyelvű – nincsenek elkülnövényt.

22 Míg 1881–1890-ben az összes magyarországi diákok 18,2 százaléka tanult a határon túl, 1911–14-re a külföldi egyetemeken lévő magyarországi diákság aránya – bár nagyon csökkent – még mindig 9 százaléket tett ki. L. A magyar főiskolai hallgatók statisztikája az 1931/32 tanévben, *Magyar statisztikai közlemények*, 89. kötet, 36.

23 MSÉ adataiból számított arányok.

egy-nyolcada között mozgott. Más szóval Kolozsvár az egész korszak alatt szerényen vett részt az orvosi kar újratermelésében, annak ellenére, hogy a Világháború előtti évek konjunktúrájának éppolyan haszonelvezője volt e tekintetben, mint a főváros. Ennek folytán 1913/14-ben nyers számban már közel annyi orvostanhallgató volt Kolozsváron, mint a *századfordulón Budapesten...* Ez azonban nem befolyásolta az erdélyi fakultásra eső hallgatói arányok fennmaradó gyengeségét.

A tanulmányi körülmények egyenlőtlenségei

Ami több, a két egyetem közötti hallgatói arányok közötti egyenlőtlenséget Kolozsvár hátrányára a kibocsátott doktorátusok száma sem kompenzálta. Valójában Kolozsvár ezen a téren még jobban elmaradt a nagy fővárosi konkurens mögött, mint a nyers hallgatószámok tekintetében. 1896 és 1918 között az erdélyi egyetemen az összes orvostudornak csak 10,6 százalékát avatták az országban, míg ugyanezekben az években ide a medikusok 13,1 százaléka járt.²⁴ E számok tükrében Kolozsváron a lemorzsolódási kockázatnak lényegesen nagyobbnak kellett lennie, mint a fővárosban, illetve ide gyakrabban iratkozhattak be csak átmenetileg, néhány félév erejéig egyes diákok, hogy aztán vagy felhagyjanak tanulmányaikkal, vagy diplomájukat másutt szerezzék meg, az itteni lehallgatott félévek esetleges beszámíttatásával.

Ez az adat annál fontosabb negatív összefüggést rejt, hogy egy sor jelzés szerint a kolozsvári diákok átlagosan sokkal jobb körülmények között tanulhattak, mint a pestiek. A kicsiny diákszám és a viszonylag magas tanárszám illetve a jobb anyagi ellátottság logikából éppen az ellenkezőnek kellett volna következni. A „családias” képzési környezet, melyet a pestinél sokkal kedvezőbb diák-tanár arány biztosított, valamint az egy diákra jutó magasabb anyagi ráfordítások a magasabb diplomázási esély zálogai lehettek volna, ha egyéb tasztató tényezők a jelöltek egy (a pestinél nagyobb) részét a diplomázás előtt nem fordították volna el a kolozsvári *alma mater*-től. mindenestre tekintsük át a 2. táblázatban összeállított mutatókat a két egyetem medikusainak képzési körülményeiről.

Mint a táblázatban látható, a diák/tanár arány valamint a hallgatóknak ajánlott előadások és órák – bár az ezekre vonatkozó jelzések értéke történelmileg erősen ingadozott, ami természetes is, hiszen az oktatási kínálat merev és abszolút értelemben emelkedő értékeivel a diákság nyers számainak változásai állandóan fluktuáló keresletet állítottak szembe – többszörösen előnyösebb tanulmányi viszonyokat biztosítottak az erdélyi fakultáson.

Egyéb, a fentiekhez hasonlóan hosszú tátra fel nem állítható jelzések szerint a diákság segélyezése és a klinikai befektetések *viszonylagos szintje* is sokkal magasabb volt Kolozsváron, mint Budapesten. 1880-ban például a kolozsvári medikusok többsége (53 százaléka) volt tandímentes, míg Budapesten csak 29 százalékuk.²⁵ Az egyetem fennállásának első tíz évében, 1872/3 és 1881/2 a kolozsvári összes hallgatónak kiadott ösztöndíjak összege évi 10 110 forintról 12 300 forintra nőtt, az alacsony

²⁴ Az MSÉ megfelelő éves adatainak összesítéséből számított arányok.

²⁵ MSE 1880, 12–15.

diákszám ellenére. 1880/81-ben Kolozsváron az I. szemeszter 456 hallgatójára az összes karon 11 198 forint ösztöndíj jutott (azaz egy hallgatóra átlagosan 25 forint),²⁶ míg a Budapesti Tudományegyetem 3 252 hallgatójára 48 180 forint (azaz egy hallgatóra átlagosan csak 15 forint).²⁷ 1889-ben a kolozsvári fakultáson az összes orvosjelöltnek kiadott ösztöndíj összegének nem kevesebb, mint éppen egy-harmadát osztották szét, míg a medikusok száma itt ekkor az összesnek csak 13 százaléka volt.²⁸ 1897/8-ban Kolozsváron összesen majdnem annyi ösztöndíjat adtak ki (9 253 forintot), mint Budapesten (9 880 forintot).²⁹ 1878 és 1893 között az itt használt forrássorozatban hat évre karonként is jelzik az ösztöndíjasok és a diákok számát. A második félévre szóló adatösszesítésből az derül ki, hogy a kolozsvári medikusok több, mint negyede (26,9 százaléka), míg a pestieknek minden össze 12 százaléka kapott a század utolsó évtizedeiben ösztöndíjat.³⁰ A néhány évre vonatkozó adatok, melyekre a kiadott orvosi ösztöndíjak pénzösszege is ismeretes, azt sugallják, hogy ezeknek névértéke Kolozsváron (évi 348 ft) több, mint duplája volt a Pesten folyósítottakénak (évi 168 ft).³¹ Még a klinikák háború alatti fejlesztéséből is aránylag sokkal több jutott Kolozsvárra (az ottani diákok vagy tanárszemélyzet számarányához képest) – az összes dologi kiadás 29 százaléka.³² Sajnos a szokásos statisztikai források az egyetemek pénzügyi helyzetére nem adnak karok szerinti bontásban adatokat, így a két orvosi fakultás finanszírozását nem tudjuk itt egymással összehozni (lásd 2. táblázat).

Ebben az összefüggésben sajátosan kétértelmű szerepet játszottak a vizsgázási esélyek, illetve a bukási kockázat, melyre a század végétől pontos hivatalos adataink vannak. Ha a Kolozsváron megkísérelt szigorlatokat a budapestiekkel hasonlítjuk össze, az 1898/9 és 1909/10 közötti „orvosi előszigorlatnál” (ez később megszűnt) a bukási arány az erdélyi egyetemen 35 százalék volt szemben a fővárosi 46 százalékkal, 1898/9 és 1918/19 között az „első orvosi gyakorlatnál” minden karon kereken 40 százalék, de ugyanazokban az időhatárokban a „második orvosi gyakorlaton” a különbségek már igencsak számottevőek: 11 százalék Kolozsváron, szemben 31 százalékkal Budapesten. Hasonlóan alakulnak az eltérések a „harmadik orvosi gyakorlat” vizsgáin is: 23 százalék elnapolt vizsgázó Kolozsváron, szemben 38 százalékkal Budapesten. Ami a magas bukási kockázat által szükségessé tett pótszigorlatokat illeti, Kolozsváron az érintett években összeszámolt 58 pótszigorlatnak nem kevesebb, mint közel felében – 26-ban – a sikerkvóta 100 százalékos volt. Budapesten ezzel szemben minden össze háromszor fordult elő, hogy az összes jelölt egyszerre átment volna a vizsgán.³³

26 VKM jelentés, 1880/81, Budapest, 1881, 362–364.

27 U.o. 350 és 353.

28 MSE, 1889, 59 és 63.

29 VKM jelentés 27, 1897/8 évre, 48.

30 VKM jelentések az 1877–79, 1879/80, 1881–1893, 1885/6, 1888/9 és az 1892/93 évekre.

31 VKM jelentés 1881/2, 1885/6, 1888/9 és (csak Budapestre) 1892/3 évekre. A második félév adataiból készített összesítés.

32 Vitéz Nagy Zoltán, *Erdély egyeteme*, Budapest, 1942, 8.

33 Az MSÉ éves adatainak összesítéséből kiszámított arányok.

2. TÁBLÁZAT

Jelzések a budapesti és a kolozsvári orvosi kar oktatási körülményeinek összehasonlítására (1880–1910, válogatott évek)

	1880 ^a	1889 ^b	1900 ^c	1910 ^d
Előadások Kolozsváron ^e				
- az összes ^f arányában (%)	29,5	31,3	24,6	23,8
- nyers számban ^g	61	84	72	95
Heti leadott órák ^h				
- az összes ⁱ arányában (%)	32,3	32,9	25,9	28,4
- nyers óraszámj	224	388	302	448
Budapesten				
Egy tanárrak jutó diákok	76,7	73,3	30,2	71,7
Tanárok száma	15	13	19	26
Kolozsváron				
Egy tanárrak jutó diákok	11,1	12,1	7,2	26,9
Tanárok száma	10	11	13	12
Budapesten				
Egy oktatóral jutó diákok	15,5	9,4	3,9	13,5
Oktatók száma	74	101	148	138
Kolozsvár				
Egy oktatóral jutó diákok	4,0	4,8	2,5	10,1
Oktatók száma	25	28	37	32

a *MSÉ* 1880, IX, 10–15.

b Az 1889/90-es iskoláévre nem találtam adatot, mert átmenetileg megszűnt a forrásul szolgáló *Magyar statisztikai évkönyvekben* addig rendszeresített éves adatszolgáltatás. L. *MSÉ* 1889, IX, 58–60.

c *MSÉ* 1900, 360–361.

d *MSÉ* 1910, 384–385.

e Összesítve a két félév alatt.

f A budapesti és a kolozsvári orvosi karon.

g Csak a kolozsvári orvosi karon.

h A két félév alatt.

i A budapesti és a kolozsvári orvosi karon.

j Csak a kolozsvári orvosi karon a két szemeszter alatt.

k Nyilvános rendes tanárok.

l Nyilvános rendes és rendkívüli, helyettes, magán valamint segéd tanárok (tanársegédek) együtt.

Persze a bukások ritkaságát Kolozsváron kétféleképpen is lehet értelmezni: egyrészt enyhébb elbírálással, melyet a kicskoportos oktatásban indokolhatott a tanárok és jelöltek között kialakított „családias” vagy bizalmás kapcsolat; másrészt előnyösebb felkészülési feltételekkel, melyeket igazolnak a Kolozsváron a fentiek szerint lényegesen kedvezőbb tanulmányi körülmények. Csak további, részletesebb kutatásuktól várható ennek az értelmezési dilemmának a megoldása.

Sommásan minden esetre azt lehet mondani, hogy a kolozsvári orvosképzés a dualista korszak végéig számbanileg marginális maradt az országban a doktori testület kitermelésében (ha az oktatás minőségét illetőleg, elképzelhetőleg, nem feltétlenül).

Ennek fő oka minden bizonnal az volt, hogy a lassan kiépülő erdélyi egyetem klinikai intézményhálózata és oktatói gárdája hátrányban maradt a konkrét versenyhelyzetben lévő budapesti, bécsi és egyéb monarchiabeli vagy külföldi orvosi karok felhalmozott presztízsével, felszereltségével, szakosodási lehetőségeivel, az egyetemi karrierekre való előkészítés jobb körülményeivel stb. – mely karok elvileg minden nyitva álltak a magyarországi orvosi szakma várományosai előtt. Pedig az erdélyi orvosi karnak, éppen maradandóan szűk diákszámai következetében, sikerült elkerülni a „tömegesedés” veszélyeit, melyet a kortársak testvérintézményének, a kolozsvári *jogi karnak* oly vehemensen róttak fel.³⁴ A kolozsvári medikusok mindenkor a kicsoporthatos oktatás előnyeit élvezhették – ennek talán az oktatás minőségét is biztosító, illetve javító effektusaival együtt –, hiszen az egységnyi számú diáakra jutó oktatók, előadások vagy órák száma a 2. táblázat szerint végig számottevően magasabb volt itt mint a pesti fakultáson, még ha ennek legkedvezőbb időszakait vesszük is a hasonlítás alapjául.

A rekrutációs jellemzők logikája

Végül röviden utalni kell néhány, sajnos csak esetlegesen (néha csak egy-egy évre) rendelkezésre álló adatra, melyek segítségével meg lehet világítani a diákság kiválasztásának bizonyos sajátosságait a kolozsvári orvosi karon, szembeállítva ezeket a budapesti testvérintézetben megfigyelhető rekrutációs jellemzőkkel. Ilyeneket a diákság regionális kiválasztására, a szülők rétegmegoszlására, a zsidóság és a nők részvételére mozgósíthatunk, de sajnos néha csak az 1890-es évek egyikére vagy másikára. Ha az összehasonlítás tanúságait nincs is mód általánosítani, ezek a bároly részleges információk is jól illusztrálhatják a kolozsvári orvosi kar társadalmi merítőhálójának különleges természetét – részben szűkösséget, illetve konkrét képzési funkcióinak behatárolt hatósugarát –, szemben a nagy pesti konkurens intézménnyel.

Regionális szempontból a kolozsvári orvosi kar a jelek szerint (egyelőre kizárolag századvégi adataink vannak e téren) csak a *belső* erdélyi vármegyék orvos-jelöltjeinek minősített (nem túlnyomó) többségét volt képes kivonni a pesti egyetem vonzásköréből. Saját rekrutációs zónája ugyanis alig terjedt túl e szűken vett erdélyi területen. 1890/91-ben és 1894/5-ben mindenkor diákjai többsége (56,3 százaléka) innen, a fővárosból tekintve a „Királyhágón túlról” származott, további 17,6 százaléka az Erdélybeli közvetlenül határos megyékből (a „részekből”) és csak negyede (26 százaléka) került máshonnan, főképp az Alföldről Kolozsvárra. Területi hatósugara tehát erősen elütött a pesti orvosi karétól, mely a megfigyelt években hallgatóságának túlnyomó többségét (80 százalékát) Erdélyen és a részeiken kívülről szerezte, magából Erdélyből mindenkor 5 százalékukat és az Erdélybeli határos megyékből további 15 százalékukat.

³⁴ A fővárosi egyetemi közvélemben a kolozsvári jogi kar „diplomagyárként” kezdett élni a század első éveitől kezdve, melyet igazolt is az a tény, hogy viszonylag alacsony tanárszám mellett Kolozsváron 1910 körül már több jogi doktorátust adtak ki, mint az abszolút értékekben sokkal jobban ellátott Budapesten. Ha a „mezei jogászság” messzemenőn dívott is Erdélyben, „mezei medikusokról” azonban nem szólt a fáma. L. Ladányi Andor, *A magyarországi felsőoktatás a dualizmus kora második felében*, Budapest, Felsőoktatási Kutatóközpont, 1969, 74–75.

Ezek a kicsiny pesti *arányok* azonban viszonylag magas *nyers számokat* takarnak. A fenti összesítésből ugyanis az derül ki, hogy a Pesti orvosi kar ebben a korban is az összes szigorúan erdélyi származású medikus közel két-ötödét kötötte le (pontosan 38 százalékukat), míg az Erdély melletti vármegyékből származó orvos-jelöltnek már túlnyomó többségét (81 százalékát). Pest vonzása azonban még egyes „belső erdélyi” vármegyékben is döntőnek bizonyult. Így a jelzett két évben Brassóból, Csíkból, Hunyadból, Kis-Küküllőből, Maros-Tordából és Szebenből sokkal több – majdnem kétszerannyi – diákok kerestek orvosi képzést Pesten mint a Kolozsváron. Csak a többi erdélyi megyében fordított az arány a kolozsvári intézmény javára. A kolozsvári orvosi kar tehát abban az értelemben is ténylegesen „erdélyi intézmény” volt, hogy minden össze a környező, illetve inkább csak a várostól keletebbre eső vármegyékben volt képes eredményesen visszasorítani a budapesti testvérintézmény konkurenciáját.³⁵

A szülők szakmai-társadalmi réteghelyzetét illetőleg a kolozsvári medikusok rekrutációja magán viselte az erdélyi társadalmi elit összetételének, illetve az utóbbi iskolázottsági és szakmai választási szempontból modernebb és mobilisabb elemeit jellemző adottságok hatását. Ez egyrészt azt jelentette – az 1890/91-es, az 1895/6-os és az 1896/7-es iskolaév mindenkor szemeszterére vonatkozó adatösszesítések szerint –, hogy itt viszonylag gyakrabban jelentkeztek földműves és kisbirtokos (14 százalék a budapesti 8 százalékkal szemben) vagy akár nagybirtokos (6 százalék a budapesti 3,6 százalékkal szemben) és más vagyonos (nagyiparos vagy nagykereskedő – 9,4 százalék szemben a budapesti medikusok 1,8 százalékával) apák gyermekei, azaz olyanok, akiknek családja nem tartozott a tipikusan magas szintű képzettségi vagy műveltesei tőke hordozói közé. Másrészt azonban a Kolozsvári orvosi karra a városi kispolgárság elemei feltűnően ritkán kerültek be (7 százalék), pedig Budapesten – minden bizonytalán a helybeli mobilis zsidóság később tárgyalandó sokkal nagyobb részvételle következtében – ezek adták a medikusok közel harmadát (31 százalék). Ugyanakkor majdnem azonos arányban jelentkeztek mindenkor karon a közvetlen „értelmiségi önképző” kedvezményezettjei. Az orvosok és más szabadértelmiségek gyermekeinek számaránya a pestivel azonos szintű volt Kolozsváron is (11 százalék). Az oktatók gyermekei valamivel többször (12,6 százalékban szemben a pesti 8,5 százalékkal), míg az egyéb szabadértelmiségekkel alig több mint fele olyan gyakran (10 százalék szemben a pesti 18 százalékkal) szerepeltek a medikus diákság soraiban. Együttvéve azonban az értelmiségi leszármazottak itt is, ott is az érintett diákságnak legalább harmadát képviselték. Köztisztviselők gyermeke aránylag sokkal több volt a kolozsvári orvosi karon (23,5 százalék), mint a budapesti (10 százalék), viszont magántisztviselők és „hadi szolgálatban állók” (feltehetőleg katonatisztek) leszármazottjai egyformára ritkán (7 százalék) lettek medikusok Erdélyben, mint a fővárosban.³⁶

³⁵ VKM jelentés 21, 1890/91 évre, 244–245 és 280–281, u.o. 26, 1895/6 évre, 19–20 és 44–45. A számításokban összesítetten használtam fel mindenkor félévre, valamint a rendes és rendkívüli hallgatókra vonatkozó adatokat.

³⁶ A számítások adatbázisa VKM jelentés 21, 1890/91, 245 és 282, u.o., 26, 1895/96, 22 és 47, valamint u.o. 27, 1896/97, 20 és 43.

Így tehát a kolozsvári intézmény társadalmi rétegek szerinti rekrutációja aligha minősíthető a század végén „demokratikusabbnak”, mint a pestié. Igaz, padjainak egy ötödét a vidéki földműves (járészt birtokos) népesség leszármazottjai foglalták el, akik Pesten sokkal ritkábban voltak jelen. Ezzel szemben a pesti orvosi kar fontos szerepet játszott a feltörekvő városi kispolgárság mobilitásában, ami kolozsvári megfelelőjére nem jellemző. A diákok többségét illetőleg minden esetre minden két karon az „új középosztály”, azaz a szakértelmiség és a hivatalnok rétegek gyerekei képezték (át) magukat ebbe a keresettség, jövedelmezőség és társadalmi tekintély szempontjából egyaránt „emelkedő” szabadpiaci szellemi mesterségen. Ezek aránya azonban Kolozsváron közel kétharmados volt (63 százalék), míg Pesten sokkal alacsonyabb, még ha többségi is (54 százalék). A kolozsvári kar társadalmi rekrutációjának súlya így végül a pestinél jellegzetesebben a hagyományos köztisztviselői karra (24 százalék szemben a pesti 10 százalékkal) és a birtokos földművesekre esett a diplomás szabadértelmiség hasonlóan magas részvételle mellett.

Az alacsony számú és a régióra koncentráltan rekrutált diákság mögött fel kell figyelnünk arra is, hogy különösen mérsékelt, mondhatni gyenge volt Kolozsvár vonzereje a magyar orvosi társadalomban ekkorra közel többségi arányt képviselő zsidó orvosjelöltek számára. Ezeknek minden össze 2–4 százaléka járt Erdély fővárosában egyetemre vagy szerzett ott diplomát az egész korszak alatt, az évekkel alig változó számmárányval.³⁷ A zsidó medikusok legmagasabb becsült aránya Kolozsváron³⁸ (1910 körül) nem haladja meg az összes magyarországi zsidó medikus 6 százalékát. Míg Budapesten az orvosi kar hallgatóinak rendre a fele vagy többsége volt zsidó *vallású* legalább a század vége óta – 48 százalék 1900/1-ben, 51 százalék 1905/6-ban, 52 százalék 1910/11-ben és már 56 százalék a négy háborús évben³⁹ (s ennél is több, azaz gyakorlatilag végig többségi, ha a zsidó *származású* kereszteny hallgatókat gondolatban színtén bevonjuk a számításba) –, s az empirikus becslések után a külföldön tanuló magyarországi medikusok között is jól valószínűsíthetően nagyságrendileg hasonlóan erős volt az ott tanuló magyarországi zsidók képviseltsége,⁴⁰ addig Kolozsváron arányuk a helyben tanuló pályatársak között az egész korszak alatt alig múulta felül a diákság egy ötödét (21 százalék). Pedig itt is állandó növekedésnek lehetünk tanúi. Ha három korosztályra osszuk fel a prozopográfiai összesítésben regisztrált diákokat, a legkorábbi hallgatói nemzedékek (1882 előtti születések) között csak 17 százalék, a középső nemzedékek (1883–1893 között születettek) között 21 százalék és a legkésőbbi nemzedékekben (az 1893 után születettek között) már 25

37 Ezekre nézve lásd részletesebb tanulmányomat: „Zsidó orvostanhallgatók a kolozsvári magyar egyetemen (1872–1918)”, *Múlt és Jövő*, 2000/1, 112–121. („Erdély” különszám)

38 A külföldön tanuló medikusokra nézve nincsenek adatok felekezeti bontásban, csak mint a 1. jegyzetben idézett felvételi becslés formájában.

39 A *Magyar statisztikai évkönyvek* adataiból számított, kerekített arányszámok.

40 A bécsi egyetem orvosi karára vonatkozó felmérésem szerint az 1910-es mintaévből ott található magyar medikusoknak 48 százaléka volt zsidó. L. fentebb idézett tanulmányomat: „Funktionswandel der österreichischen Hochschulen in der Ausbildung der ungarischen Fachintelligenz...”, 188 o.

százalék volt zsidó vallású.⁴¹ A zsidóság a kolozsvári orvoshallgatók között így is nagymértékben túl volt képviselve abszolút értelemben (akárcsak a korabeli magyarországi értelmiséggépzés legtöbb más területén, hiszen a rokonnépesség összaránya nem érte el a 6 százalékot a korabeli magyar társadalomban),⁴² anélkül azonban, hogy itt olyan domináns helyzetbe jutott volna, mint Budapesten vagy akár Bécsben.

Rendelkezünk még egy további apró, de érdekes adattal a kolozsvári zsidó és nem zsidó medikusok későbbi sorsára vonatkozólag, mely az impériumváltás utáni elvándorlási hajlandóság csoportsajátos eltéréseire enged következtetni. A budapesti orvosok 1941-es listáján ugyanis számosan (becslésszerűen az összes praktizáló orvos tizede) a kolozsvári orvosi karon szereztek diplomát.⁴³ A közöttük véletlenszerűen kiválasztott 133-as mintából 16 százalékot zsidóként különböztettek meg (az 1939-es második zsidótörvény értelmében), míg a többiek nevének kódolása szerint a minta 57 százaléka magyar, 17 százaléka német és 14 százaléka egyéb „keresztény” háttérű volt. A lentebbi 4. táblázattal összevetve ezeket az adatokat, kettős következtetésre kell jutnunk. Egyrészt a kolozsvári zsidó medikusok elvándorlási készsége csak kevessel maradhatott el a többi diplomásétól, hiszen a Budapesten fellelhető kolozsvári medikusok közötti arányuk csak mintegy negyedrész kisebb a kolozsvári diplomások közötti hajdani arányuktól. Márpédig a közöttük nem ritka vallásváltók (akik 1919 előtt „keresztelkedtek ki”) egy részét nem tekintették 1941-ben „törvényesen zsidónak”, s így ezek nem szerepeltek zsidóként a listán. Másrészt érdekes ebben az összefüggésben, hogy a Kolozsváron diplomázott s Budapestre kerülő orvosok között ritkábbak a magyar nevűek, mint az *alma mater* eredeti diákságában. Ezek szerint feltehető, hogy a német vagy szláv, esetleg román háttérű érintettek körében viszonylag még a „törzsökösnek” tekinthető magyaroknál a megfigyeltnél is erősebb lehetett az emigrációs késztetés 1919 után.

Hasonló állapítható meg az egyetemek orvosi fakultásaira rendes hallgatókként csak a század utolsó évtizedében (1895/96-tól) bebocsátott nőkre. Ezek a törvényes lehetőség megszületésekor azonnal megjelennek Budapesten, mégpedig néhány éven belül tucatszámra. Ezzel szemben Kolozsváron az első nőhallgatót csak az 1900/1901-es évben regisztrálják. Az összes medika közül az Erdélyi egyetem 1900/1901 és 1904/

41 A további tárgyalásokban is ezeket a nemzedékcsoportokat fogom használni a felsmérési eredmények történelmi változásainak bemutatására. Pragmatikusan úgy alakítottam ki ezeket, hogy a megfigyelt diáknépességnak körülbelül (mintegy ezres nagyságrend körül) egy-egy harmadát foglaljak magukba. Így az első nemzedék-csoport járászt az 1900 előtti egyetemre kerülőket öleli fel, a második a körülbelül 1901 és 1911 között tanulmányokat kezdőket, a harmadik pedig azokat, aik nagyjából 1912 és 1918 között kerültek a kolozsvári orvosi karra. A beosztásból is kitűnik, hogy az éves diákszám a nemzedékcsoportokkal egyre nőtt, annyira, hogy két maximumát éppen a Világháború előtti évben (530) és – paradox módon – a háború utolsó évében, 1917/18-ban (563) érte el (a *Magyar statisztikai évkönyvek* adatai szerint). Azért használtam a beiratkozók évjáratainak meghatározása szempontjából csak hozzávetőleges értékű nemzedékcsoportos beosztást, mert sokan, mint látni foguk, nem az első évfolyamra iratkoztak be Kolozsvárra, vagy ha igen, nem közvetlenül az érettségi után, illetve már eleve nem voltak egyidősek az érettségi megszerzése idején.

42 A dualizmus korai értelmisége etnikai hátterére nézve lásd újabb becsléseimet: „Mennyire volt »magyar« a honi értelmiségek a századfordulón?”, *Filozófia és kultúra. Írások a magyar művelődéstörténet köréből*, szerk. Lackó Miklós, Budapest, MTA Történettudományi Intézete, 203–236.

43 Lásd *A budapesti orvosi kamara taglistája*, Budapest, 1941.

5 között 4 százaléket, 1905/6 és 1909/10 között 10,3 százaléket, 1910/11 és 1913/14 között 8,9 százaléket, illetve még a háborús években is összesen csak 9,1-öt képez.⁴⁴ A nőhallgatók ezek szerint még a férfihallgatóknál is viszonylag ritkábban végzik Kolozsváron tanulmányait. Ezt az eltérést is, minden bizonnyal, a két intézmény társadalmi merítőbázisa közötti, lentebb tárgyalandó „modernizációs szintkülnöbséggel” lehet magyarázni.

Hozzá lehet mindehhez tenni, hogy azt az elképzelést, mely szerint a háborús évek előtt és alatt a női orvostanhallgatók aránya hirtelen a korábbiak sokszorosára nőtt volna az egyetemi laboratóriumokban – és, hogy a nőhallgatók mintegy számszerűen pótolták volna a frontra kényszerített férfiakat – az adatok csak igen részlegesen igazolják. Budapesten a század elejétől a nőhallgatók helyi arányai a medikusok 2–4 százalék között mozogtak, hogy 1914/15-ben és 1915–16-ban 3,7 százaléket érjenek el. A következő években ez a viszonysszám valóban ugrásszerűen emelkedett, a fővárosban nagyságrendileg⁴⁵ az összes diák 8 százalékára, Kolozsváron 11 százalékára. Mindevvél az előbbi fakultáson 1913/14 első félévében 137 nőhallgató volt, 1917/18-ban már 312, azonban az erdélyi egyetemen ugyanakkor a nőhallgatók nyers száma 10-ről mindössze 26-ra emelkedtek. A változás tehát jelentős, de nem drámai. A medikák a kettős monarchia végéig csupán töredéknyi, az összes egy tizedét sem meghaladó kisebbséget képeztek az orvosi szakmára készülők között.

Az, hogy a nők alulképviselése Kolozsváron még markánsabban nyilvánult meg, mint Budapesten, minden bizonnyal összefüggött a zsidó medikusok itteni viszonylagos ritkaságával is, tehát azoknak a gyorsan polgárosodó és modernizálódó, mobilis zsidó rétegeknek helyi (ismét csak viszonylagos) gyengeségével, melyek Pesten és egyebütt az országban az iskolai piacokon megjelenő női keresletben még a férfiaknál is nagyobb súllyal szerepeltek. A Lucian Nastasa-féle prozopográfiai összesítésből ellenben éppen az tűnik ki, hogy a kolozsvári zsidó medikusok között a nők a férfiaknál ritkábban voltak jelen. (Itt az összes férfi medikus 21,4 százalék, de a medikáknak csak 17,2 százaléka volt zsidó.) Mindenesetre a nők marginális – az összes kolozsvári orvostanhallgató alig 5 százalékát kitevő – részesedése felmentést ad attól, hogy a használt felvételi eredmények egyebütt megkísérrendő tárgyalásakor a medikákkal behatóbben foglalkozzunk.

Az erdélyi orvosi karnak mindenek a rekrutációs sajátosságai természetesen a kar regionális elhelyezkedésével is erősen összefüggöttek. Amikor a női vagy a zsidó község alacsony számarányait szembeállítjuk a pesti egyetem sokkal magasabb idevonatkozó jelzéseivel, nem szabadna elfelejteni, hogy az erdélyi *alma mater* Budapest-hez képest kis városban, általánosságban alulurbanizált és a magyarországi gazdasági modernizáció főáramából kieső régióban működött. *Ennek következtében sem* lehetett a pestihez hasonlóan széles polgári vagy polgárosult közönsége, mely például

44 MSÉ adataiból számított arányok.

45 A számítás nem teljesen pontos, mivel az utolsó két teljes iskolaévre a MSÉ forrása az összdiákságra a nyári, második szemeszter adatait jelzi, míg a nőhallgatókra az első szemeszterét.

tömegesbben hordozhatott volna olyan modernizációs törekvéseket, mint a nők felszabadítása s ezen belül a nők felső iskoláztatását szorgalmazó feministák mozgalom. A zsidók alacsonyabb képviselése pedig egyenesen az erdélyi és bánáti zsidóság alacsony népességi számáranyaival, gyengébb városiasodásával, a vallási ortodoxia erejével s mindenből független a fővárosi és a közép- és nyugat-magyarországi sorstársakhoz képest alacsonyabb iskolai mobilitási potenciáljával függhetett össze.

Mindezek a különbségek a budapesti és a kolozsvári orvosi kar között tehát messze menően a regionális beágyazottság hatásának tulajdoníthatók, főképp, ha az erdély-bánáti régiót nem csak a földrajzi térben, hanem a korabeli Magyarország sokféle-képp felmérhető társadalmi erőterében helyezzük el.

A kolozsvári orvosi kar közönségét tehát nemcsak globálisan lehet valamelyest marginálisnak tekinteni a magyarországi orvosképzésben, de abból a szempontból is, hogy az orvostársadalomnak a századfordulón már gerincét alkotó zsidó és az újonnan megjelenő női publikum (melynek fele kezdetben szintén zsidó háttérű)⁴⁶ a budapestihez képest viszonylag alul volt képviselve az erdélyi fakultás padjain. Így ezen a területen is igazolt az a paradoxon, hogy bár a fővárosi egyetem szervezetében (a katolikus teológia jelenlétével), működésének szimbolikájában és talán még tanárainak kinevezési politikájában is megmaradtak bizonyos klerikális elemek, míg a kolozsvári univerzitást már eleve világi jellegű állami intézményként alapították, akár csak annak idején a köztársasági francia egyetemek elődeit,⁴⁷ nagyvárosi beágyazottságánál s ehhez is fűződő rekrutációjánál fogva az előbbi sokkal „polgáribbnak” minősíthető. Igaz, a fővárosi és az egész vidéki felső iskolarendszer illetén való szembeállítása egyéb képzési területekre is érvényes (legalábbis ott, ahol párhuzamosan működtek azonos funkciójú fővárosi és vidéki főiskolai intézmények).⁴⁸

KARÁDY VIKTOR

⁴⁶ A nők egyetemi tanulmányainak engedélyezése első tíz évében (az első szemeszterben) a fővárosi női orvostanhallgatók 53 százaléka és a bölcsések 48-a volt zsidó, azaz még magasabb arányban (különösen a bölcséskarón) mint az összdiákságban. L. *Acta regiae scientiarum universitatis hungaricae Budapestiensis*, 1905, 85.

⁴⁷ A kolozsvári egyetem szervezete minden bizonnal nem véletlenül követi – egyedül a korabeli Európában – a Napóleon utáni francia fakultási rendszert, melyben (Párizs kivételével 1885-ig) nem szerepel a középkori egyetemekből kinőtt intézményekben továbbra is hagyományosan meglévő teológia és ahol a humánbölcsész és a természettudományos karok intézményesen el vanak választva.

⁴⁸ A szakválasztás „modernizációs szintje”, a zsidó és valamelyest a német és szláv allogén diákság főiskolai képviseltségének foka és a képzési intézmények budapesti elhelyezkedése közötti összefüggésre nézve lásd részletesebb elemzéseimet idézett tanulmányomban: „Mennyire volt »magyar« a honi értelmezés a századfordulón?” 287–292.